

Боривоје Милошевић
Филозофски факултет
Универзитет у Бањој Луци
borivoje.milosevic@ff.unibl.org

[https://doi.org/10.18485/ai_godine_ww1.2019.ch1094\(497.6\)"1914/1918"](https://doi.org/10.18485/ai_godine_ww1.2019.ch1094(497.6))

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У ВРИЈЕМЕ СЛОМА АУСТРОУГАРСКЕ И СТВАРАЊА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

Анстракт: Слом аустроугарских власти и формирање народне управе у Босни и Херцеговини у јесен 1918. године пратили су дубоки потреси у свим друштвеним сферама. Аграрни немири захватили су већи дио покрајина, а аустроугарска војска у повлачењу у неким дијеловима Босне и Херцеговин претворила се у опасне наоружане банде. Пред Народну владу, на чијем се челу налазио Атанасије Шола, поставио се низ озбиљних проблема, најприје по питању снабдјевања становништва животним намирницама и осигурања безбједности. У том смислу упућен је позив српској војсци да пређе Дрину и помогне народним властима у обезбјеђивању реда и мира у покрајинама. Убрзо по ослобођењу на површину су избиле од раније наслијеђене дубоке националне и вјерске супротности карактеристичне за босанско-херцеговачко друштво.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, Аустроугарска, Први свјетски рат, југословенска идеја, национално питање, аграрни немири, уједињење.

Премда на територији Босне и Херцеговине током Првог свјетског рата нису вођене веће војне операције,

покрајине су у посљедњу ратну годину ушле као простор опустошен глађу, сиромаштвом, ратним реквизицијама и политичким превирањима. У Народно вијеће СХС формирано октобра 1918. у Загребу ушло је више јавних личности из Босне и Херцеговине.¹ Хрватски Сабор је крајем истог мјесеца прекинуо све државне односе са Аустроугарском и прогласио Државу Словенаца, Хрвата и Срба. У Средишњем одбору Народног вијећа СХС девет мјеста припало је Босни и Херцеговини. На сједници одбора одржаној 30. октобра одлучено је да се ступи у ближу везу са народним вијећима у Љубљани и Сарајеву.²

Народно вијеће Босне и Херцеговине због ратних услова није изабрано демократским путем, а у вијеће нису ушли проаустријски наклоњени политичари. Једна од првих одлука Народног вијећа по преузимању власти била је да се из зеничке тамнице ослободе политички осуђеници. Управник казнионице саопштио је 1. новембра осуђеницима да им је остатак казне опроштен, молећи их да опросте онима који су их прогнали током рата.³ Истога дана извршена је примопредаја власти између генерала Стјепана Саркотића и Народног вијећа. На чело Народне владе изабран је Атанасије Шола.

1 У питању су: Војислав Шола, Коста Кујунџић, Глигорије Јефтановић, Јозо Сунарић, Љубомир Галић, Шћепан Грђић, Лука Чабрајић, Саво Љубибратић, Вјекослав Јелавић, Милан Јојкић, Тугомир Алауповић, Владимир Ђоровић, Хамид Сврзо, Дидак Бунтић, Мехмед Спахо, Душан Кеџмановић, Војислав Бесаровић и Максим Ђурковић; Прим. Б. М.

2 Н. Kapidžić, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918 godine*, Pregled, br. 1-2, Sarajevo 1965, 35.

3 „Господине директоре, српски народ који је издисао на коцу и конопцу и поднео толике жртве, знаће великодушно праштати својим душманима због великог дела нашег ослобођења и уједињења“, одговорио му је Васиљ Грђић; *Врбаске новине*, Бања Лука, бр. 306, 13. јануара 1934.

У жељи да се спријечи распиривање међунационалне мржње и заустави бољшевичко-комунистичка агитација коју су ширили војници повратници из Русије, пооштрена је цензура штампаних издања.⁴ Повратницима из Русије поклањана је велика пажња, а влада је од котарских власти тражила да оваква лица будно прати како не би „тровали народ својим назорима“.⁵ Бивши ратни заробљенци несумњиво су вршили снажан утицај на сиромашно сељаштво истичући им Октобарску револуцију као примјер који треба слиједити.⁶ Први логори у Краљевини СХС формиран су већ 1919. и у њих су затварана лица која су оцјењена као политички опасна по државу или повратници из заробљеничких логора у Русији.⁷ Министар Прибићевић је јануара 1919. обавјестио Атанасија Шолу како агитација за републику има нарочитог успјеха међу жељезничарима,⁸ док

4 Р. Пејић, *Идеја о југословенском заједништву у Босни и Херцеговини*, Источно Сарајево 2005, 171.

5 Е. С. Омеровић, *Elementi represije u radu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu*, Historijska traganja, br. 3, Сарајево 2009, 204. Власти су и у другим дијеловима монархије поклањале велику пажњу војницима који су се враћали из руских логора страхујући да су из земље у којој је избила револуција дошли заражени „бољшевичким бацилом“. Из тог разлога аустроугарска војно-обавјештајна служба организовала је тзв. санитарне или моралне карантине за бивше заробљенике; Х. Лајдингер, В. Мориц, К. Мозер, В. Дорник, *Прљави рат Хабзбурга, истраживање о аустроугарском вођењу рата 1914-1918*, Нови Сад 2016, 155.

6 Д. Јанковић, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)*, Istorija XX veka, I, Београд 1959, 42.

7 Г. Милорадовић, *Logori za izolaciju političkih protivnika na tlu Jugoslavije 1918-2000*, Istorija 20. veka, br. 2, Београд 2000, 118-119.

8 К. Isović, *Prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919. i 1920. godine (Grada)*, Glasnik arhiva i arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knjiga VIII-IX, Сарајево 1968/69, 324.

је котарски начелник из Зенице упозоравао Земаљску владу на јачање политичког утицаја социјалиста међу рударима. Бољшевици ће, према његовом мишљењу, „лако успјети да заведу непросвјећеног тежака, јер радећи с њиме у мајдану, пружена (им) је достатна могућност да га заразе бољшевизмом“.⁹

Главни одбор Народног вијећа СХС за Босну и Херцеговину почео је новембра 1918. са стварањем јединица Народне гарде које су требале помоћи у одржавању реда и мира у провинцијама и разоружавању аустроугарске војске у повлачењу. Гарда ипак није испунила сва очекивања. Поједини гардисти прекорачивали су властите надлежности, учествовали у пљачкама и кућним преметачинама или узнемиравали недужно становништво, посебно муслимане. То је утицало на одлуку Народне владе да гарду замјени регуларним јединицама српске војске. Када је почетком новембра 1918. српска војска ушла у Босну и Херцеговину њене јединице постепено су распуштале одреде гарде.¹⁰ Посебна пажња посвећена је реорганизацији жандармерије као једном од најважнијих елемената безбједносних служби због чега је од новембра 1918. почело са уклањањем из службе компромитованих жандармеријских службеника.¹¹

Народна влада у Загребу залагала се за стварање посебних војних одреда у Босни и Херцеговини састављених од југословенских војника из састава аустроугарске армије, али власти у Сарајеву нису прихватиле ту

---

9 K. Isović, *Odjeci i uticaji Oktobarske revolucije na prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine (1917-1921)*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, godina VII, knjiga VII, Sarajevo 1967, 442.

10 N. Šehić, *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske (novembar-decembar 1918)*, Prilozi, god. XVIII, br. 19, Sarajevo 1982, 173.

11 E. S. Omerović, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini (1918-1921)*, Sarajevo 2015, 79.

могућност.¹² Посебна трочлана делегација Народног вијећа за Босну и Херцеговину упућена је почетком новембра 1918. ка Вишеграду у сусрет најближим српским јединицама.¹³ Разговор са командантом Друге армије војводом Степом Степановићем одржан је у Вардишту. Делегација је информисала војводу о приликама у Босни и Херцеговини нагласивши опасност која је пријетила од стране аустроугарских јединица у повлачењу. Степановић је током разговора изјавио да српска војска улази у земљу као пријатељ без икаквих територијалних претензија или жеље за хегемонијом.¹⁴ Српска војска имала је задатак да спријечи анархију у земљи, а посебно заштити војне магацине и складишта који су били изложени пљачки. Јединице су најприје упућене тамо гдје је ситуација била најкритичнија, попут црногорско-херцеговачке границе. Било је важно осигурати жељезничку пругу на релацији Вишеград-Рогатица-Сарајево.¹⁵

Српска војска под командом потпуковника Живојина Ранковића стигла је 6. новембра 1918. у Сарајево. Ранковић је грађанима Сарајева пренио поруку да српска војска не долази у Босну и Херцеговину као непријатељ и освајач. Шериф Арнаутовић је у име босанско-херцеговачких муслимана ослободиоцима зажелио добродошлицу, одао им признање за храброст и

12 Н. Kapidžić, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918 godine*, 38.

13 Чланови делегације били су Милан Јојкић, Вјекослав Јелавић и Хамид Сврзо; ХДА, Загреб, Народно вијеће СХС, 124-3-1-87. Записници и закључци сједница Главног одбора НВ за БиХ. Записник сједнице од 3. новембра 1918.

14 М. Јојкић, *U susret srpskoj vojsci, doživljaji od tri dana*, Сарајево 1918, 30-32.

15 Н. Šehić, *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske*, 177-178.

захвалио се на слободи коју су донијели.¹⁶ Аранутовић је на пријему за српске официре поручио да су муслимани сретни и задовољни јер су се увјерили да је српска војска дошла са пријатељским намјерама, а не због освете и освајачких претензија.¹⁷

Аустроугарска војска напустила је Мостар 4. новембра, а српске јединице ушле су у град 15. новембра.¹⁸ Мостар је био окићен српским и хрватским заставама, те сликама краља Петра. Поздравни говор на жељезничкој станици одржао је предсједник одбора Народног вијећа Перо Шантић, а окупљенима су се потом обратили митрополит Петар Зимоњић и свештеник Марко Поповић који је прочитао говор Алексе Шантића.¹⁹ Према извјештавању српске штампе, од постанка Бање Луке није било значајнијег датума за овај град од 21. новембра 1918. Градске улице биле су окићене заставама, цвијећем, сликама краља Петра и натписима којима су поздрављени ослободиоци. Војску је поздравио и угледни муслимански првак Махмуд-бег Џинић

16 *Narodno jedinstvo*, Sarajevo, br. 11, 13. novembar 1918.

17 Своје раније промађарске ставове Арнаутовић је правдао чињеницом да је под утиском аустроугарске пропаганде био убијеђен да ће рат добити Централне силе, па је у жељи да муслимани осигура сигурну будућност и просперитет, оцијенио да је за Босну и Херцеговину најбоље рјешење аутономија у оквиру Угарске. Арнаутовић је само један у низу муслиманских и хрватских политичара који су по слому Монархије промијенили своје политичке ставове и настојали се прилагодити новонасталој ситуацији. Аранутовић се касније настојао политички рехабилитовати и ставити на чело муслиманског националног покрета, а своје неучествовање у Народном вијећу правдао је тако што та институција није бирана на демократски начин него ју је конституисала група политичара који су неовлаштено преузели власт; Р. Пејић, *Идеја о југословенском заједништву у Босни и Херцеговини*, 175, 209.

18 J. Branković, *Mostar 1833-1918. Upravni i politički položaj grada*, Sarajevo 2009, 148.

19 *Narodno jedinstvo*, Sarajevo, br. 15, 17. novembar 1918.

увјеравајући српску војску у оданост муслимана. Свечано благодарење за побједу српског оружја одржано је у православној цркви и џамији.²⁰ Народно вијеће у Бањој Луци упутило је посланицу духовним властима свих конфесија позивајући их да се енергично ангажују на успостављању добросусједских односа међу свим вјерницима и спречавању освете, палежа и пљачке. „Кажите им да у Босни и Херцеговини и у читавој нашој великој држави нема Турака, нема Влаха и Шокаца, већ смо сви браћа једног језика, једне крви, истих обичаја, исте прошлости и традиција, али три вјере православне, муслиманске и римокатоличке“, наводи се у посланици.²¹ Након година паузе, као знак новог времена, у Бањој Луци је одржана представа *Јазавац пред судом*.²² Био је то први велики културни догађај у Бањој Луци уочи стварања Краљевине СХС.²³

Обзиром на неродну 1917. годину, глад је током сљедеће 1918. озбиљно угрозила становништво покрајина које је постепено постајало пријемчиво за револуционарну агитацију која је продирала на село.²⁴ Заједничко министарство финансија је почетком 1918. наложило властима у Босни и Херцеговини да обрате пуну пажњу на социјалистички покрет указујући на опасности које за режим могу да произиђу из нерјешеног аграрног питања. Полицијски директор Милан Љесковац извјестио је Народну владу почетком јануа-

20 *Народна воља*, Бања Лука, бр. 9, 26. новембар 1918.

21 *Исто*; *Држава*, Бања Лука, бр. 3, 4. децембар 1918.

22 *Народна воља*, Бања Лука, бр. 8, 19. новембар 1918.

23 Б. Милошевић, *Национални покрети и политичке прилике у Бањој Луци и околини у вријеме стварања југословенске државе*, ЗМС, 96, Нови Сад 2017, 75-90.

24 Н. Шехић, *Превирања на селу и у радничком покрету у Босни и Херцеговини поткрај Првог свјетског рата и у првој години новостворене Краљевине СХС*, Прилози, XXI, 22, Сарајево 1986, 133.

ра 1919. о великом незадовољству које влада у народу, а које је изазвано нечувеним пљачкањем сиротиње од стране троваца.²⁵ Сељаштво је крај рата и слом аустроугарског режима дочекало са надом у коначно рјешење аграрног питања.²⁶ Жеља за економском слободом била је тијесно повезана са жељом за националним ослобођењем и стварањем слободне државе.²⁷ Беговски чардаци планули су у многим дијеловима Босне и Херцеговине, посебно на тлу Босанске Крајине, Посавине и Херцеговине. На површину је избило дуго таложено незадовољство кметова због мучног положаја у којем су се налазили. У тренутку када је стари аустроугарски управни апарат био сломљен, а нова народна управа се није учврстила, настао је вакум који су сељаци користили како би на свој начин, не чекајући доношење правних прописа, ријешили аграрно питање. Сељаци су уништавали све што их је подсјећало на бивши режим и феудалне односе, пљачкали су и палили беговска имања и имовину. Народна влада је 16. јануара 1919. обавјестила Стојана Протића о несређеним приликама у покрајинама на које су утицали нерјешено аграрно питање и долазак ратних заробљеника из Русије и Италије. Мали број жандара и скроман углед који су уживали у народу условио је да ситуација у појединим котарима прерасте у анархију.²⁸

---

25 К. Isović, *Odjeci i uticaji Oktobarske revolucije na prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine*, 413.

26 Од укупног броја феудалаца у Босни и Херцеговини око 91 одсто били су муслиани, док је око 95 одсто кметова било хришћанског поријекла, што указује да је социјалну пратила национално-вјерска подјела; М. Гаковић, *Савез земљорадника (Земљорадничка странка 1919-1941)*, Бања Лука 2008, 32; М. Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941. godine*, Sarajevo 1958, 72.

27 М. Гаковић, *Савез земљорадника*, 33.

28 К. Isović, *Odjeci i uticaji Oktobarske revolucije na prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine*, 419.

Извјештаји који су крајем 1918. и почетком 1919. пристизали влади у Сарајево свједоче о нарушеном стању безбједности у многим дијеловима земље, а власти су пред терором банди готово сасвим изгубиле ауторитет. Из Гацка и Билеће су стизале вијести о ужасном нeredу који је захватио тај дио Херцеговине. По наређењу Народне владе 12. новембра проглашен је пријеки суд за цијелу Херцеговину, али до краја године није изрекао ниједну пресуду.²⁹ Стање у Рогатици и околини било је врло рђаво. Органи сигурности били су немоћни јер је међу народом по селима остало много оружја. Котарска област је предлагала увођење строгих казни за нелегално посједовање оружја, док је за крађе и отимачине предложен пријеки суд. У котару Чајниче одржавао се релативно добар ред и мир. Велика опасност пријатила је котару са друге стране границе одакле су вребале пљачкашке банде. Ни у Горажду стање сигурности није било сасвим повољно. Неки изгреди били су освета појединаца за пљачкања из 1914. године. Ред је успостављен захваљујући српској војсци. Сигурност у Калиновику била је добра. Нису забиљежени прекршаји против личне и имовинске безбједности. Уопште, улазак српске војске у поједина мјеста сарајевског округа утицао је на престанак пљачки и побољшање безбједносних прилика.³⁰ Муслимани из Јајца упозорили су суграђане Србе да „не схваћају криво слободу“ и не мисле да се слобода протеже само на Србе, па муслимане могу сматрати грађанима другог реда.³¹ О сложености ситуације свједочи и проглас команданта Требиња од 15. децембра у којем се помињу

29 Д. Мاستиловић, *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929)*, Београд 2009, 213.

30 АБиХ, Сарајево, Начелство округа Сарајево, през. бр. 43/1919.

31 *Pravda*, Sarajevo, br. 54, 10. jul 1919.

пљачкашке банде које су из Црне Горе прелазиле у Херцеговину: „Многи заблудели синови наше јуначке Црне Горе и дичне Херцеговине сматрају да је у слободи дозвољено да они наоружани могу насртати на туђи дом и отимати марву и све што им је потребно; па с тога из Црне Горе прелазе у Херцеговину читаве руље пљачкаша где од Херцеговаца нађу јатаке и помагаче за ово гњусно дело, па после пљачку деле“.³² Безбједносне прилике у Херцеговини биле су лоше и у прољеће 1919. године. Посебан проблем представљале су летеће пљачкашке чете које су из Црне Горе прелазиле у источну Херцеговину. На мети пљачкаша најчешће су се, мада не искључиво, налазили локални муслимани. Поједине групе бројале су и преко 20 бандита па је влада затражила слање већег броја жандара на терен јер војска није имала довољно расположивих снага.³³

Министарство унутрашњих дела Краљевине СХС дописом од 1. фебруара 1919. обавјестило је предсједника владе у Сарајеву да би насиље почињено над муслиманима у Босни могло рђаво дјеловати на унутрашње односе у земљи. Стога је препоручено да се одмах предузму најстрожије мјере да се овакви случајеви више не понове и да се муслиманско становништво заштити од пљачке.³⁴ Реис ул улема Џемалудин Чаушевић запријетио је да ће уколико насиља над муслиманима не престану то изазвати противакцију која би могла довести до великог покоља.³⁵ Чаушевић је искористио посјету француског новинара Шарла Ривеа да му се пожали

---

32 Д. Мاستиловић, *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, 215.

33 АХНК, Мостар, Покрајинска управа за Босну и Херцеговину 1918-1921, през. бр. 4.126, Сарајево, 12. мај 1919.

34 АБиХ, Сарајево, Начелство округа Сарајево, през. бр. 177/1919.

35 АБиХ, Сарајево, Земаљска влада, през. бр. 1.188/1919.

на насиље којем су у вријеме преврата били изложени муслимани. Премда се злочини над босанским муслиманима не могу оспорити, Чаушевићева изјава је очито претјеривање које историјски извори не потврђују, али је свакако радо цитирана од стране бошњачких историчара: „Око тисућу људи убијено, 76 жена спаљено, 270 села опљачкано и уништено, ето биланса за нас муслимане радосних празника, рађања Југославије коју смо били приправни служити цијелом својом душом (истакао Б. М.).³⁶ Свој анимозитет према Србима Риве није крио ни у сљедећим ријечима: „Сељак Србин из Босне има своје двије темељне одреднице, према којима усмјерава свој живот неукога човјека: мржња према свом брату муслиману и његова жеља да се докопа, што је јефтиније могуће, земље коју као кмет обрађује.“³⁷ Мустафа Имамовић у књизи *Хисторија Бошњака* без позивања на конкретне изворе наводи податак о 3.000 убијених Бошњака само на простору источне Херцеговине.³⁸ Ову паушалну тврдњу касније су преузимали и други бошњачки историчари како би илустровали „геноцидну“ политику нових власти према босанским муслиманима.³⁹ Историчар Драгослав Јанковић је 1959. у складу са типичним оновременим историографским тумачењима писао како се српска армија од ослободилачке и побједничке армије претворила у „обичну на-

36 Ове ријечи неодољиво подсећају на Чаушевићеву изјаву из љета 1914. којом је позвао муслимане у Босни и Херцеговини да не штеде напоре да помогну монархију у рату против Србије; Прим. Б. М.

37 М. Nežirović, *Charles Rivet i njegovo svjedočenje o Bosni iz 1919. godine*, *Godišnjak BZK Preporod*, god. V, Sarajevo 2005, 299.

38 М. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, 489.

39 D. Bećirović, *Prilog proučavanju kršenja ljudskih prava i sloboda Bošnjaka u prvim godinama postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, *Historijska traganja*, 6, Sarajevo 2010, 54.

силничку жандармерију“, која се батинама и оружјем борила против своје браће из других дијелова државе.⁴⁰

Муслимански феудалци су планирано укидање кметских односа тумачили као напад на интересе муслимана као цјелине и њихове религије, идентификујући своје политичко-економске интересе са интересима народа.⁴¹ Многи босански феудалци нашли су се у готово безизлазној позицији – сељаци су већ током преврата обуставили плаћање пореза, а феудалци ненавикнути на модерно привређивање нису имали других извора прихода.⁴² Хрватски историчар Иво Банац тврди да су аграрни немири у вријеме преврата имали обиљежје „вјерско-националног насиља“ усмјереног против свих муслимана Босне и Херцеговине.⁴³ Како би поткријепио овај стереотип, Банац се позива на ничим потврђену изјаву Стојана Протића, коју је у својим мемоарима објавио Иван Мештровић, да ће српска војска када пређе Дрину дати 24 или 48 часова муслиманима

---

40 D. Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)*, Istorija XX veka, I, Beograd 1959, 88.

41 *Glas slobode*, Сарајево, бр. 172, 8. октобар 1919.

42 „Опет се понавља стара игра ага и бегова, они се дижу да траже заштиту својих интереса, али они и сада схваћају па не моле, него су дрски па пријете. Тај дио ага и бегова, отворено вели, да ће свим средствима бранити своје интересе, (...) Они су толико дрски да јавно говоре о неком свом хисторијском праву на земљу и траже од државе да се откупљивање врши под таквим условима, који би сељаке бацило у страшно ропство финансијског капитала. Други дио ага и бегова, они су своје жеље завили у друго рухо. Они се жале на страшне зулуме сељака, они су толико бестидни да говоре о нашем сељаку као злочинцу, (...) Они су неколико појединачних случајева генерализовали и умјесто да испитују разлоге тог буђења они траже – жандаре“; *Звоно*, Сарајево, бр. 11, 15. фебруар 1919.

43 I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988, 343.

да се врате у прадједовску вјеру или ће посјећи они који то не буду хтјели.⁴⁴ Извјештаји котарских предстојника из Босанске Градишке и Босанске Дубице с краја 1918. демантују тврдње да су се на удару пљачкаша налазили искључиво муслимани. На селу је пљачкана имовина лица без обзира на њихову националност и вјероисповјест. „Критериј по коме се тада одређивало у души народа котреб да се опљачка – није био ни вјера ни народност, него припадање тежачкој сиротињи или неприпадање. И само зато што су тежаци овог котара готово сами Срби, а сеоски велепосједници већином муслимани, изгледа неупућеном да се овдје ради о насиљу православних против муслимана“, наводи се у поменутих извјештајима.⁴⁵

На неравноправан положај у новоствореној држави повремено су се жалили и босанскохерцеговачки Хрвати. Окружни одбор ХНЗ у Бањој Луци упозорио је 5. фебруара 1919. на учестала прогањања и избацивања из државне службе хрватских чиновника. ХНЗ је сметала и већа присутност ћирилице у јавном животу па су тражили да се безусловно мора поштовати равноправности два писма. ХНЗ је тражио да се 29. октобар, а не 1. децембар прогласи за државни празник.⁴⁶ Настојећи да демантује гласине како ће у новој држави Срби имати апсолутну превласт лист *Хрват*, гласило Старчевићеве Странке права, писао је: „Било би ружно и неплеменито подметати поносом Србијанцу овакве небратске намјере. Они су народном јединству приступили отворено и искрено, широке душе и заносна срца,

---

44 Исто, 109.

45 М. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini (1918-1921)*, Prilozi, br. 6, Sarajevo 1970, 23-24.

46 АБиХ, Сарајево, Напреткова културно-хисторијска збирка, V-5/414.

отресли су се за вољу јединства побједоносне и славне своје независне државе не тражећи при томе уједињавању никаквих нарочитих повластица за себе. Не може бити хегемоније ни зато, што Срби све кад би и хтјели, не би кадри били, да је изведу. Бројем Срби нису много јачи од Хрвата, да о културном и економском стању једних и других и не говоримо“.⁴⁷

Нове власти поздравили су и оне политичке странке које су се у ранијем периоду оштро противиле стварању југословенске државе попут Странке права чији је Средишњи одбор за Босну и Херцеговину 25. октобра поздравио народне власти. Изјаву је, међу осталима, потписао и надбискуп врхбосански Јосип Штадлер⁴⁸, који се у име Надбискупског ординаријата Врхбосанског обратио католичком свештенству наводећи како је Народно вијеће законита врховна власт у земљи и да се треба покоравати његовим наредбама. Штадлер је додао како је аустроугарски цар Карло, „видјећи да се слободни развитак народа не да више зауставити“, препустио југословенским народима да сами уреде своју државу и своју будућност.⁴⁹ Тузлански градоначелник Осман Виловић један је од многих, некада оданих аустроугарских чиновника, који је преко ноћи промијенио политичка убјеђења и топло поздра-

47 *Narodna sloboda*, Mostar, br. 23, 18. оžujak 1919.

48 ХДА, Загреб, Народно вијеће СХС, 124-3-1-164. Општи списи.

49 Крајем новембра 1918. у Загребу је одржана бискупска конференција која је поздравила уједињење Словенаца, Хрвата и Срба у једну независну државу и признала Народно вијеће као врховну власт; F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*, Zagreb 1920, 262-263. Међу присутнима били су и они католички прелати, попут Шарића, Јеглича и Бауера, који су се почетком рата истицали својим антисрпским и ратнохушкачим говорима; Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату*, Андрићград-Вишеград 2016, 50-52.

вио стварање Краљевине СХС. Виловић је чак предлагао да главна градска улица буде названа по српском краљу Петру, а да Никола Пашић и војвода Живојин Мишић добију статус почасних грађана Тузле.⁵⁰

Не чекајући одлуку владе у Сарајеву више срезова, посебно са простора Босанске Крајине и Херцеговине, прогласило је крајем новембра 1918. непосредно уједињење са Србијом. Нема сумње да су томе допринијели слободарска историјска традиција поменутог поднебља, углед Краљевине Србије, масовне размјере страдања Срба током рата, као и поједине акције српске владе и Врховне команде. Директним сједињењем са Србијом што већег броја јужнословенских области Аустроугарске, српска влада настојала је ојачати своје позиције у контексту преговора са Народном владом у Загребу око устројства будуће заједничке државе, те уједно ослабити значај одлука Женевске конференције које су биле неприхватљиве за српску страну. Уједињење са Србијом 27. новембра прогласила су Народна вијећа: Бања Лука, Бихаћ, Босанска Дубица, Босанска Крупа, Босански Нови, Сански Мост, Приједор, Зворник, Прњавор, Тешањ и Клашнице, а дан касније: Бијељина, Кулен Вакуф, Кључ, Грачаница, Гацко, Јајце, Маглај, Теслић, Босански Шамац, Вишеград, Гламоч, Босански Петровац и Босанска Костајница. Нека Народна вијећа уједињење са Србијом прогласила су и неколико дана послје акта о стварању Краљевине СХС од 1. децембра 1918.⁵¹ Неколико дана касније у Сарајеву

50 A. Jahić, *Kako je Tuzla dočekala stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Historijska misao, br. 2, Tuzla 2016, 136.

51 АБиХ, Сарајево, Народна влада, през. бр. 14.442/1918. У саопштењу Народног вијећа Бање Луке од 27. новембра 1918. наводи се како се од тог дана бањолучки округ сматра саставним и нераздрживим дијелом Краљевине Србије и да се покорава једино власти краља Петра Карађорђевића. Прокламацију су потписали најугледнији грађани свих конфесија; Прим. Б. М.

су поводом проглашења Краљевине СХС одржане велике народне манифестације у којима је учествовало више хиљада особа. Више стотина ученика и ученица дефиловало је градским улицама носећи југословенске и чешке заставе, те пјевајући српску, хрватску и црногорску химну. Клицало се краљу Петру и америчком предсједнику Вилсону. Ђацима су се убрзо придружили многи грађани.⁵² Пред зградом владе окупљеном мноштву обратио се др Тугомир Алауповић који је поручио како се није испунила клетва „да Хрвати више неће имати свога краља, јер ево на пријестоље Крешимира и Душана Силног ступа лоза Карађорђевића“.⁵³

Премда су у многим мјестима одбори Народног вијећа донијели одлуке о проглашењу сједињења са Србијом, такву одлуку Главни одбор Народног вијећа у Сарајеву ипак није објавио не желећи да таквим поступком изазове подозрење Хрвата и муслимана међу својим члановима.⁵⁴ Занимљиво је како су директно сједињење са Србијом прогласиле и неке средине у којима су већину имали Хрвати и муслимани. Тако се у прогласу Народног вијећа из Стоца наводи: „Одзивајући се жељама васцијелог народа нашег котара – манифестациона скупштина држана 3. XII 1918. у Стоцу изразила је жељу да се прикључимо мајци Краљевини Србији као саставни дио државе Срба, Хрвата и Словенаца под владајућим жезлом Његова Величанства краља Петра Карађорђевића“.⁵⁵ Упркос томе, неки каснији догађаји бацају сјену на југословенско опредјељење тамошњег становништва. Дајући оцјену о љубушким католицима

52 *Jugoslavija*, Sarajevo, br. 3, 3. prosinac 1918.

53 *Jugoslavenski list*, Sarajevo, br. 21, 16. prosinac 1918.

54 N. Šehić, *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske*, 184.

55 ХДА, Загреб, Средишња канцеларија НВ СХС у Загребу, Телефонске обавијести, 124-4-2-37.

котарска власт је јуна 1919. оцијенила како они нису захвални својим ослободитељима и немају оданости према новој држави. Окружни управник је примјетио да љубушки и већи дио херцеговачких католика имају врло ограничену (југословенску) националну свијест и „скоро никакав родољубив осјећај“.⁵⁶ Срески управитељ из Бање Луке је нетом по уједињењу је оптужио католичке свештенике да су држали проповиједи против тек створене државе. У Рамићима крај Бање Луке послјије завршене мисе бивши аустроугарски чиновник Путић наговарао је народ да гласају за републику и не пристају на сједињење са Србијом.⁵⁷ Извјесни фратар Чутурић је у Чапљини јавно пријетио да ће подићи на оружје 20.000 људи ако власти не буду радиле по његовој вољи. Из многих дијелова Херцеговине стизале су вијести како је католичко свештенство црквене мисе користило као политичку позорницу за антидржавне говоре.⁵⁸ На јавном збору одржаном почетком 1919. пред католичком црквом у Добоју свештенство је сељацима дијелило календаре у којима су, између осталих, биле слике бившег цара Карла и неких аустроугарских војсковођа.⁵⁹

Српска штампа је нетом по ослобођењу затражила да се у јавни живот врати ћирилица, са јавних и приватних објеката скину њемачки натписи, свим страним предузећима укину повластице које су до тада уживале,

56 I. Lučić, *Bosna i Hercegovina u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, s posebnim osvrtom na stanje u Hercegovini (1918-1921)*, Zbornik radova Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice, Zagreb 2010, 225-226.

57 Д. Мاستиловић, *Између српства и југословенства, српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012, 304-305.

58 Д. Мастиловић, *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, 231.

59 АБиХ, Сарајево, Начелство округа Сарајево, през. бр. 53/1919.

те да се хитно проведе истрага против лица осумњичених за ратне злочине, посебно шуцкора. Сматрано је да суђење ратним злочинцима представља један од предуслова за мир и напредак новостворене државе.⁶⁰ Међутим, хапшење групе лица фебруара 1919. осумњичених за насиље над Србима приликом демонстрација 1914. код дијела хрватског и муслиманског становништва протумачено је као државно насиље над њима, па су власти биле принуђене да их пусте да се бране са слободе.⁶¹ Тузланско *Ослобођење* оштро је критиковало политику нових власти које су се споро или никако разрачунавале са остацима старог режима: „Један по један кривац, мјесто да буде придржан, суспендован или затворен миче из земље помоћу пасоша, које му влада сама шаље, иде у пензију или се губи из досадашњег мјеста у друго на државни рачун, (...). Они који су се свјесно, хотимице и јаче огријешили о везано робље, морају то искајати. Маси, заведеним, опраштамо, јер није знала шта чини, (...)“.⁶² Српска штампа је захтјева-ла изгон странаца из Босне и Херцеговине: „Али влада не смије да буде, као обично, болећива и да одгађа рок протјеривања, као што је до сада радила. По граду се говори, да су се неки адвокати и угледнији грађани заузели за ове куфераше, да им се продужи рок. Ми енер-

60 Поједини сарадници бившег режима настојали су се „опрати“ екстремним ставовима претпостављајући да ће на тај начин угодити новим властима. Ивица Лучић у том контексту помиње некадашњег аустроугарског службеника Ђорђа Чокори-ла који је почетком новембра 1918. у Сарајеву покренуо лист *Српска зора* заступајући српске националистичке ставове и оштро критикујући свако југословенство; I. Lučić, *Bosna i Hercegovina u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca*, 231.

61 Д. Мاستиловић, *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, 230.

62 *Ослобођење*, Тузла, бр. 2, 12/25. децембар 1918.

гично захтијевамо од владе и полиције, да имена ових несретника одмах саопћи и да њих ухапси. Јер само зликовац може да брани зликовца“.⁶³

Увођење новинске цензуре правдано је потребом да се не поткопава идеја државног јединства или распирује национално-вјерска нетрпељивост међу народима.⁶⁴ Према мишљењу сеоског котарског начелника из Мостара умјесто да штампа ради у интересу народног јединства и нове државе, уочава се „да се с те стране сије у народ највећи раздор, јер ступци многих наших новина врве са којекаковим изазовима и мјесто да тражи новинство начина како ће духове смирити, оно изгледа хотимично полијева уље на још увијек буктећу ватру старе поцијепаности и вјерске те националне мржње“.⁶⁵ Зато је у новинама било забрањено расправљање о форми владавине, називу државе и агитација за републику. О злочинима из 1914. требало је писати тако да се новинским текстовима не харангирају припадници једне конфесије против друге.⁶⁶

Нетом по ослобођењу у Бањој Луци је почео да излази лист *Држава* који у првом броју доноси чланак „Цркотине“ којим се уредништво осврће на остатке пропалог режима који нису прихватили нову друштвену реалност. „Они још уздишу за оним временом, када су на најнитковскији начин купили мрвице милости са богатих столова аустријских министара. То су они исти, који су славили пад Београда, Ловћена, Варшаве и Букурешта, а весело плескали на глас да се Париз

63 *Српска ријеч*, Сарајево бр. 36, 22. април (5. мај) 1919.

64 E. S. Omerović, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini (1918-1921)*, Sarajevo 2015, 104.

65 АХНК, Мостар, Покрајинска управа за Босну и Херцеговину 1918-1921, през. бр. 179, Мостар, 1. мај 1919.

66 E. S. Omerović, *Političko nasilje u Bosni i Hercegovini*, 105.

бомбардује“, наводи се у тексту.⁶⁷ Лист је упозоравао на велики број лица која су, као дојучерашње одане слуге монархије, преко ноћи једну униформу замијенили другом и шепурећи се по вароши изазивали nelaгоду међу грађанима.⁶⁸ „Услед тога што народ у Босни и Херцеговини види пред собом исто чиновништво које је владало над њим у бившој хабсбуршкој монархији и зато не осећа промену режима, него се, што више, тужи да су одношаји остали исти потребно (је) одмах приступити чишћењу чиновничког кора“, писао је Прибићевић почетком 1919.⁶⁹

Широм земље од градских власти затражено је хитно уклањање симбола старог режима, у првом реду промјена назива улица која су носила имена чланова династије Хабзбурга или аустроугарских војсковођа.⁷⁰ Промјена симбола и службених назива улица, тргова и насељених мјеста представљала је знак промјене власти и интеграције покрајина у новостворену државу. Ипак, нове власти нису имали снаге да се радикално обрачунају са остацима пропалог режима, па из апарата власти дуго времена нису били уклоњени чак ни

---

67 *Држава*, Бања Лука, бр. 1, 24. новембар 1918.

68 „То вам је обични цивилист, или боље рећи, преобучен војник. Бацио је нож и пушку оног дана, када је на свим фронтима потучена аустријска војска. Па и он је онда плашљиво прогунђао: Живица Југославија! Не сјећа се да је до прије мало дана на fronti гинуо für Kaiser und Vaterland, (...)“; *Држава*, Бања Лука, бр. 1, 24. новембар 1918.

69 К. Iović, *Prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919. i 1920. godine*, 315.

70 „Зато наставимо и кршимо све остатке туђинштине и што нас опомиње на покојну Аустрију, (...). Правда тражи своје. Шта ће нама улице са туђинским именима као Господска улица, Салватор улица, Јелисаветина улица, Гизелина улица, Албрехтова улица итд. код lijепих имена наших великана“; *Држава*, Бања Лука, бр. 7, 26. децембар 1918.

она лица која су се озбиљно компромитовала у ранијем раздобљу. Власти су чак издале наредбу да се пажљиво чува споменик цару Францу Јозефу у Сарајеву због опасности да би могао бити срушен. Чинило се да су народне власти готово у тишини и срамежљиво приступиле уклањању спољних обиљежја аустроугарског режима. Најприје је из употребе повучена аустроугарска црно-жута застава.⁷¹ Поједина мјеста промјенила су имена тек 1920; Франц Јозефсфелд је преименован у Петрово Поље, а Рудолфштал у Александровац.⁷² Улице у појединим градовима добиле су имена и по живим особама. Тако су, примјера ради, Никола Пашић, краљ Петар Карађорђевић, Александар Карађорђевић и Живојин Мишић добили своје улице у Тузли, Мостару и Бањој Луци. Занимљиво да је тек децембра 1920. начелник Одјељења за просвјету и вјере Земаљске владе Шћепан Грђић затражио да се из школских библиотеке у Босни и Херцеговини одстрани књиге које величају Аустроугарску и династију Хабзбурга.⁷³

Своје нерасположење приликама у новоствореној држави, а посебно везама српске војске са службеницима бившег режима, није крио ни Светозар Ђоровић. „Ми смо рачунали да официри српски, (...) никада неће своју руку пружати онима, који су потпуно недостојни да ту руку прихвате. Међутим, десило се наопако. Официри су, не познавајући свијет, пружили руке браћи на све стране, а како су се само богаташи знали прогурати

71 N. Šehić, *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske*, 169.

72 S. Brkljača, *Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine u novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviju*, *Historijska traganja*, 3, Sarajevo 2009, 143-144.

73 *Школство у Босанској Крајини (Бихаћка и Врбаска област) 1918-1929*, (приредили: Г. Маловић, Г. Ђуран, Љ. Ећимовић), Бањалука 2018, 63.

у прве редове, са њима првима су се руковали и љубили“, записао је Ђоровић. Сметала му је чињеница да је др Никола Мандић, својевремено десна рука генерала Поћорека, био свечано примљен код српских официра, чак и код Николе Пашића.⁷⁴ Његова размишљања пуна су жучи и разочарења због чињенице да на најважнија мјеста у држави послје уједињења нису постављани људи беспријекорне прошлости. Јово Ђугумовић, некадашњи учитељ из Херцеговине и члан предратне *Народове* групе, писао је мјесец дана по уједињењу пријатељу у Београд како је Србима требала „мања, а своја кућа“! Ђугумовић закључује: „Да је свем свијету, мени Бугарин и Хрват нису браћа. Наше ране нијесу приватне него историјске нарави, које нијесу учињене у једном дану или једном рату, већ су никле у њиховом сјемену и њиховој вјери. Зато су дубоке и неизљечиве“.⁷⁵

Упркос повременом нерасположењу и критици новонасталих прилика, већинско расположење Срба у Босни и Херцеговини поводом слома Аустроугарске и стварања југословенске државе може се сажети у свега неколико ријечи које је једна старица изрекла посматрајући улазак српске војске у Бању Луку: „Данас смо ми устали из мртвих“.⁷⁶

---

74 *Srbi u Mostaru, rasprave i ogledi*, Beograd 2001, 231-232.

75 Д. Мاستиловић, *Између српства и југословенства*, 348.

76 *Народна воља*, Бања Лука, бр. 9, 26. новембар 1918.

Summary: The National Council for Bosnia and Herzegovina (Narodno vijeće) started work in very complex socio-political circumstances. Atanasije Šola became the President of the People's Government (Narodna vlada). Hunger and poverty were present in all parts of the country. The military deserters who retreated from the front turned into armed gangs that were raging the country. That is why the Serbian army was invited to enter Bosnia and Herzegovina and help to ensure order and peace. The Serb army entered in Bosnia and Herzegovina in early November 1918. near Višegrad. Reports shows that it is welcomed everywhere with enthusiasm and great hopes. At the end of November 1918 several cities from Bosnia and Herzegovina declared a direct union with the Kingdom of Serbia. The greatest enthusiasm about this was recorded in Banja Luka.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungary, First world war, yugoslav idea, national question, war crimes.